

Освітнянська праця православних священиків на Волині у міжвоєнний період ХХ ст.

Ірина Скакальська

У статті досліджується питання педагогічної діяльності православного духовенства. Показано вплив духовної еліти на суспільне, релігійне та культурно-просвітницьке життя Західної Волині. Розкрито політику польської влади щодо національних меншин у сфері релігії та освіти. Проаналізовано громадську діяльність, творчий шлях та педагогічні досягнення наставників і вихованців Кременецької духовної семінарії.

Ключові слова: православ'я, освіта, виховання, священик, семінарія, релігія, Волинь.

Православна Церква на Західній Волині стала виразником духовних і матеріальних інтересів українців. В умовах відсутності української державності релігійні діячі перебрали на себе ряд суспільних функцій, що не стосувалися діяльності суто релігійної організації. У цьому контексті актуальності набуває повернення історичних відомостей про роль Української Православної Церкви та її представників у розвитку освіти і культури на Волині у період між двома світовими війнами ХХ ст.

Метою статті є науковий аналіз внеску церковних діячів Волині в національно-освітнє життя Волині. Відповідно, можемо запозичити їхній досвід у боротьбі з сучасними негативними явищами суспільства та у становленні високих моральних ідеалів серед молоді, її толерантності, поваги, гуманістичних переконань.

У статті автор сконцентрувала свою увагу на вирішення таких дослідницьких завдань, які полягають у необхідності розкрити культурно-просвітницьку працю духовної еліти і з'ясувати її роль у збереженні моральних цінностей у суспільстві.

Окреслена нами проблема не знайшла повного висвітлення в історичній науці. Серед досліджень є праці Г. Степаненко¹, В. Борщевича²,

¹ Степаненко Г. В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX- поч. ХХ ст.): Авт. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т іст. України НАНУ. – К., 2002. – 25 с.

² Борщевич В. Українська православна церква на Волині у 20 – 40-х рр. ХХ ст. Автореф. дис. кан. і. н.: 07.00.01 / В. Т. Борщевич; Ін-т укр-ва ім. І. Крип'якевича НАНУ. – Л., 2000. – 19 с.

В. Рожка³, Г. Чернихівського⁴ та ін. Висвітлюють дану проблематику наукові доробки вчених діаспори, зокрема, дослідження протоієрея Митрофана Явдося⁵ та ін.

Важливою групою історичних джерел для дослідження теми є періодичні видання, у тому числі журнали «На варті», «Воскресное чтение», «За соборність», «Церква і нарід».

Православне духовенство міжвоєнного періоду ХХ ст. у Західній Волині було численною соціальною верствою, яка займала провідне місце в національному русі та виступала за збереження православних традицій волинян. Відомий український історик Д. Дорошенко зазначав, що православне духовенство утворило в Україні з кінця ХVІІІ ст. окремий стан, який близько стояв до народу і був тісно зв'язаний з його долею⁶. Священики підтримували народну освіту, культуру, забезпечували зв'язок між громадськими організаціями, чинили опір окатоличенню населення.

У досліджуваній період на території Кременецького повіту, який входив до складу Волинського воєводства Другої Речі Посполитої, діяли дві основні Церкви – Автокефальна Православна Церква в Польщі і Римо-Католицька, до речі, саме остання мала повну підтримку влади. Із входженням Західної Волині до складу Польщі представники православного духовенства розпочинають процес дерусифікації Церкви, згодом національно-церковний рух захопив і освіту. Відрадно, що це вплинуло насамперед на вибір мови навчання в школах. Так, у 1922 та 1924 роках за поданням владики Діонісія Священний Синод Православної Церкви в Польщі налагоджує вживання української мови в Церкві та школах. Зокрема, у Кременці українська мова запроваджена в школі псаломщиків, духовній семінарії, яку відкрили його стараннями, та в духовній дівочій школі. Першим у 1921 р. почав викладати в духовній семінарії у Кременці Священне Писання українською мовою протоієрей О. Громадський (майбутній

³ Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х-ХХ ст.: Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – 280 с.

⁴ Чернихівський Г.І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г.І. Чернихівський – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – 307 с.

⁵ Прот. Митрофан Явдось. Українська Автокефальна Церква 1921-1936 рр. – Мюнхен, 1956.

⁶ Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу / Д. Дорошенко. – Берлін, 1940. – С. 42.

владика Олексій)⁷. Діонісій запросив викладачів з українців для праці в Кременецькій духовній семінарії. Відзначимо, що з його наказу видавались богослужбові тексти українською мовою, українські церковні газети, він хіротонізував українських єпископів Олексія, Полікарпа, Іларіона, Палладія, дав благословення на відновлення Української Автокефальної Православної Церкви в Польщі⁸.

Одним із осередків виховання пастирів була Кременецька духовна семінарія. Слід зауважити, що формування українського світогляду в кандидатів до священства відбувалося не без участі викладачів-патріотів, які працювали в цьому навчальному закладі. Серед них найвідоміші – це професори М. Кобрин, В. Біднов, Л. Данилевич, Ф. Кульчинський та інші⁹. Їх невтомна праця, пов'язана з навчанням і вихованням майбутніх пастирів, не обмежувалась уроками, вони проводили чимало позаурочної роботи, пов'язаної з українізацією семінарії: перекладали і видавали українські підручники з богословських предметів, організовували просвітницькі заходи в семінарії, прощі до козацьких могил у Берестечко, поглиблювали знання учнів під час занять у гуртках. Зауважимо, що український дух не завжди був притаманний семінарії.

Серед представників духовної еліти виокремлювався відомий церковний та освітнянський діяч-професор Кременецької духовної семінарії М. Кобрин. Ще в юнацькі роки він глибоко усвідомив, що Бог – *«це велике слово, найбільше з усіх слів, що існують у мові людській!.. Віра в існування Бога властива людям. Люди завжди й всюди на всіх ступенях свого розвитку вірили в Бога, почитали його»*. Саме так писав М. Кобрин у праці *«Існування Бога в світі»*, виданій у Кременці 1936 р.¹⁰

Професор М. Кобрин викладацьку працю в Кременецькій духовній семінарії поєднував із перекладацькою, адже у зв'язку з проголошенням автокефалії треба було мати богослужбні книжки українською

⁷ Медведєв С. Митрополит Діонісій / С. Медведєв, В. Савчук // Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. – Випуск І. – Кременець, 2009. – С. 53.

⁸ Діонісій Валединський // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 58.

⁹ Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х-ХХ ст. : Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – С. 146.

¹⁰ В. Л. Із минулої історії українізації православної Церкви на Волині // Літопис Волині. – Вінніпег, Канада, 1990. – Вип. 16. – С. 76.

мовою, налагодити їх видання. Це мало прискорити українізацію Православної Церкви. Для цього передсоборне зібрання Православної Автокефальної Церкви в Польщі розробило «Положення про нові переклади церковно-богослужбних книг та їх видання». На зібранні професор М. Кобрин виступив з доповіддю «Про мову Богослужіння». У ній автор, на основі глибокого вивчення історії Православної Церкви, аргументовано стверджує, що запровадження живої мови народу в богослужінні – основа пасторської діяльності, яка не порушує традицій Православної Церкви. Таку ж позицію на зібранні зайняв відомий уже тоді вчений-богослов професор І. Огієнко¹¹.

Знаним викладачем був професор В. Біднов, відомий як український історик Церкви, вчений, редактор «Православної Волині», що видавалася в Кременці в 20-х рр. ХХ ст. Основною ідеєю цього журналу було підвести світогляд духовенства під нові національно-культурні тенденції в Церкві¹². За активну громадсько-політичну діяльність польська влада вислала в 1922 р. В. Біднова за межі повіту¹³. Серед його документів знайдено часопис гуртка учнів четвертого класу Кременецької української гімназії, який вони йому подарували¹⁴. Це свідчить, що професор співпрацював з гімназистами. Перебуваючи у Варшаві, В. Біднов співробітничав з Товариством ім. Петра Могили, зокрема, у 1932 р. на запрошення товариства він приїжджає до Луцька, Рівного та Кременця для проголошення «прилюдних лекцій для громадськості» з релігійної тематики¹⁵.

Филимон Кульчинський, який лише в еміграції був висвячений на ієрея, свою педагогічну працю розпочав у Києві, з 1927 до 1939 р. трудився професором духовної семінарії у Кременці. Він у Кременецькій духовній семінарії викладав українську мову та літературу й історію Церкви. Він був справжнім наставником молоді. Організовував академії на вшанування Тараса Шевченка, Івана Франка, проводив екскур-

¹¹ Чернихівський Г. Портрети пером / Г. Чернихівський. – Кременець, 2001. – С. 84.

¹² Медведєв С. Митрополит Діонісій / С. Медведєв, В. Савчук // Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. – Випуск 1. – Кременець, 2009. – С. 52.

¹³ Чернихівський Г. Портрети пером / Г. Чернихівський. – Кременець, 2001. – С. 87.

¹⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Ф.Р-4465, оп.1, спр. 400, 6 арк.

¹⁵ Сакович Є. Ю. Спомини про професора В. О. Біднова / Є. Ю. Сакович // Церква і нарід. – Ч. 7-8. – 1936. – С. 280.

сії по краю для семінаристів¹⁶. Саме такі педагоги і наставники могли виховати високоморального та патріотично налаштованого священника. У Духовній семінарії значна увага приділялася навчально-виховній роботі, кваліфікованості викладацького складу, місійній, громадській, науково-видавничій діяльності тощо.

У березні 1932 р. Міністерство ісповідань і освіти польського уряду оголосило про реформу системи шкільної освіти в державі. Зміни вплинули на роботу Кременецької духовної семінарії. На її місці планували створити трирічний богословський ліцей, до якого кандидати у священники вступали б після закінчення чотирирічних загальноосвітніх гімназій¹⁷. У 1938/39 шкільному році відкрився Православний богословський ліцей у Варшаві. Викладання в ліцеї здійснювалося на польській мові і лише передбачалось дві години на тиждень для рідного слова. До ліцею після іспитів поступило лише 12 учнів¹⁸. З середини 1930-х років Кременецька духовна семінарія здійснювала лише випуски студентів, поповнення не набирали. Стан поступової ліквідації семінарії тривав до приходу радянської влади в 1939 р.

Серед випускників Кременецької духовної семінарії був о. Юрій Шумовський – вчений, археолог, православний священник родом з Волині. Його ім'я не є загальновідомим в сучасній Україні. Він народився в 1908 р. в селі Мирогоща Дубенського повіту в родині священника. Навчався в Дубенській гімназії та Кременецькій духовній семінарії¹⁹. Про Кременецьку духовну семінарію о. Юрій Шумовський згадує так:

«... перший рік, коли я вступив до семінарії, то в ній панував російський дух, але коли ректором став відомий діяч, українець о. Табинський, то вона цілком українізувалась. В цьому значно допомагали такі наші професори як Ф. Кульчинський, М. Кобрин та інші, а також сам секретар Консисторії І. Власовський. Семінаристи майже всі були свідомими українцями... Пам'ятаю,

¹⁶ Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 40.

¹⁷ Милуш В. З історії Волинської духовної семінарії / В. Милуш // Волинська духовна семінарія (до 20-річчя відродження) / Збірник матеріалів науково-практичної конференції з нагоди ювілею 20-річчя відродження Волинської Духовної семінарії. – Луцьк, 2010. – С. 118.

¹⁸ Православний Богословський ліцей у Варшаві // Церква і нарід. – Ч. 19. – 1938. – С. 780.

¹⁹ Держархів Тернопільської обл., Ф. 232, оп.1, спр. 274. Особиста справа Ю. Шумовського.

у нас тоді вже існувала таємна пластунська організація. І коли приїхав до нас на зустріч А. Річинський, то ми мали перегляд "Пласту" на так званому "Гнилому озері" в лісах м. Кременця, оскільки, польський уряд подібні націоналістичні організації не дозволяв... »²⁰.

Ю. Шумовський у 1934 р. закінчив Варшавський Університет, згодом стає делегатом від Волині Варшавського археологічного музею. У 1938 р. закінчив археологічний факультет Варшавського університету. Є копія документа «Розпорядження канцелярії св. Синоду св. Автокефальної православної церкви у Польщі» про призначення Ю. Шумовського вчителем Закону Божого в семикласну державну чоловічу гімназію в м. Дубно. Також отця Юрія було призначено другим священиком у соборі міста та військовим, тюремним і шпитальним капеланом²¹. Своєю діяльністю він виходив за межі пастирської праці, репрезентуючи українську науку та освіту. Так склалось, що він згодом змушений був емігрувати.

Підкреслимо, що важливу роль у вихованні молоді відігравали священики. Вони були засновниками дитячих церковних братств. Наприклад, дитяче церковне братство діяло в с. Жуківці Кременецького повіту, його організував о. Микола Зелінський. У статуті організації відзначалось, що 1) до братства можуть бути прийняті діти православного віросповідання шкільного віку; 2) кожен член братства повинен поводитись належно й чемно, а особливо в церкві і т.д.²². При братствах діяли бібліотеки. Така організація під керівництвом настоятеля сприяла формуванню християнської моралі та національної свідомості в молоді.

Питанню навчання Закону Божого в школах приділялася належна увага. Зокрема, Волинська духовна консисторія подає до відома та для керівництва настоятелям парафій інформацію про те, що постановою Синоду Св. Автокефальної Православної Церкви в Польщі з 1928 р.

²⁰ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1994. – С. 3.

²¹ Там само. – С. 43.

²² Барцевський Є. Сучасний православний пастир, як вихователь дітей і молоді позашколою / Є. Барцевський // Церква і нарід. – Ч. 18. – 1936. – С. 547.

встановлено кваліфікації для законовчителів шкіл²³ для того, щоб законовчительство викладалось на належному рівні. Під час засідання Волинського єпархіального місійного комітету було вирішено запровадити посаду візитатора закононавчання по школах єпархії²⁴. У 1936 р. цей же комітет приймає рішення про те, щоб здійснити аналіз викладання Закону Божого в 1934/35 навчальному році в школах єпархії²⁵.

Таким чином, у найскладніші історичні періоди, коли поневолювачі нищили українські землі, коли війни, конфлікти, репресії забирали мільйони життів, коли злиденне економічне становище доводило народ до відчаю, то лише релігійні почуття українців, в основі яких є їх православна віра, були тим порятунком, що допомагав вижити. Аналогічна ситуація склалася і на Західній Волині у міжвоєнний період ХХ ст. Зокрема, православні клірики стають виразником духовних та етичних почуттів волинян, впливаючи на формування у молоді патріотичних і християнських рис. Саме духовенство було зацікавлене у створенні шкіл для народу та докладало багато зусиль для організації їх роботи. Негативним явищем в історії Волині стали безпрецедентні ревіндикаційні акції на Волині, Холмщині та Підляшші, особливо у 1937-1939 роках вони були логічним продовженням урядової політики асиміляції та окатоличення і мали відбиток на розвитку духовної освіти.

Список джерел і літератури:

1. *Борщевич В.* Українська православна церква на Волині у 20-40-х рр. ХХ ст. Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. Т. Борщевич. – Л., 2000. – 19 с.
2. В. Л. Из минулої історії українізації православної Церкви на Волині // Літопис Волині. – Вінніпег, Канада, 1990. – Вип. 16. – С. 76.
3. Держархів Тернопільської обл., Ф. 148, оп.5, спр. 25, арк. 1.
4. Держархів Тернопільської обл., Ф. 258, оп.3, спр. 545, арк. 9.
5. *Діонісій Валєдинський* // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / *Ігор Панчук* – Тернопіль, 2006. – С. 58.
6. *Дорошенко Д.* Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу / Д. Дорошенко. – Берлін, 1940. – 248 с.

²³ Держархів Тернопільської обл., Ф. 258, оп.3, спр. 545, арк.9.

²⁴ Засідання Волинського Єпархіального Місійного комітету // Церква і нарід. – Ч. 4. – 1938. – С. 163.

²⁵ Держархів Тернопільської обл., Ф.148, оп.53, спр. 25, арк.1.

7. Засідання Волинського Єпархіального Місійного комітету // Церква і нарід. – Ч. 4. – 1938. – С. 163.
8. *Медведев С.* Митрополит Діонісій / *С. Медведев, В. Савчук* // Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. – Випуск 1. – Кременець, 2009. – С. 55-67.
9. *Милуць В.* З історії Волинської духовної семінарії / *В. Милуць* // Волинська духовна семінарія (до 20- річчя відродження) / Збірник матеріалів науково-практичної конференції з нагоди ювілею 20-річчя відродження Волинської Духовної семінарії. – Луцьк, 2010. – С. 113-128.
10. *Пісоцький А.* Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / *А. Пісоцький, Н. Войтюк* – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 176 с.
11. Православний Богословський ліцей у Варшаві // Церква і нарід. – Ч. 19. – 1938. – С. 780.
12. *Протоієрей Митрофан Явдось* Українська Автокефальна Церква 1921-1936 рр. – Мюнхен, 1956.
13. *Рожко В.* Духовні православні освітні заклади Волині Х-XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис / *В. Рожко* – Луцьк: Медіа, 2002. – 280 с.
14. *Сакович Є. Ю.* Спомини про професора В. О. Біднова / *Є. Ю. Сакович* // Церква і нарід. – Ч. 7-8. – 1936. – С. 280.
15. *Степаненко Г. В.* Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України. – К., 2002. – 25 с.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Ф. Р-4465, оп.1, спр. 400, 6 арк.
17. *Чернихівський Г. І.* Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / *Г. І. Чернихівський* – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – 307 с.
18. *Шумовський Ю.* Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / *Юрій Шумовський*. – Том 2. – США, Саванна, 1994.